

دانشنامه آثار و مفاخر فرهنگی و هنری استان ایلام
(دفتر اول: آثار فرهنگی و هنری)

تألیف:

حبيب‌اله محمودیان/علی محمدنیاکان

www.ketab.ir

زادگاه

نشر زامرو

llamzagro@gmail.com

۱۴۰۱ هجری خورشیدی

شناسه: محمودیان، حبیب‌اله، ۱۳۲۹
عنوان و نام پدید آور: دانشنامه آثار و مفاخر فرهنگی و هنری استان ایلام

دفتر اول: آثار فرهنگی و هنری

مؤلفان: حبیب‌اله محمودیان/ علی محمدنیاکان

مشخصات نشر: ایلام، انتشارات زاگرو، ۱۴۰۰

مشخصات ظاهری: ۳۴۰ ص، مصور (رنگی)، جدول.

فروست: آثار فرهنگی و هنری: دفتر اول

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۷۵۱۱-۶-۹

وضعیت فهرست نویسی: فیبا. یاد داشت: کتابنامه.

موضوع: ایلام (استان) — آثار تاریخی

موضوع: Ilam (Iran: Province) – Antiquities

موضوع: ایلام (استان) — تاریخ

موضوع: Ilam (Iran: Province) --History

شناسه افزوده: محمدنیاکان علی، ۱۳۳۶

شناسه افزوده: ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان ایلام

رده بندی کنگره: DSR ۲۰۱۱

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۵۵

شماره کتاب شناسی ملی: ۵۳۹۰۴۸

وضعیت رکورد: فیبا

ناشر: زاگرو، ایلام، ۴/سری سری اصفهانی، کوچه سوم

llamzagro@gmail.com

دانشنامه آثار و مفاخر فرهنگی و هنری استان ایلام

دفتر اول: آثار فرهنگی و هنری

پژوهشگران: دکتر حبیب‌اله محمودیان/ مهندس علی محمدنیاکان

بها: ۱۹۰,۰۰۰ تومان

طراحی جلد: معصومه صفایی نیا

شمارگان: ۵۰۰ جلد

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۴	مقدمه
۱۹	فصل اول
۱۹	ایلام در دوران باستان
۲۰	دوران پیش از تاریخ
۲۳	ورود ایلام به صحنه تاریخ
۲۵	آریایی‌ها و پیشینه آنها
۲۹	فصل دوم
۲۹	فرهنگ و تمدن ایلام
۳۰	وجه تسمیه ایلام
۳۱	جغرافیای ایلام باستان
۳۲	نژاد ایلامیان
۳۲	زبان ایلامی
۳۳	خط و کتابت ایلامیان
۳۴	هنر ایلامیان
۳۵	ایلامیان صنعتگر و تمدن ساز
۳۸	فصل سوم
۳۸	ایلام در دوران تاریخی
۳۹	دوره تاریخی
۳۹	ایلام در دوره مادها
۴۲	ایلام در دوره هخامنشیان
۴۵	ایلام در دوره سلوکیان

۴۶	ایلام در دوره اشکانیان.....
۴۸	ایلام در دوره ساسانیان.....
۵۱	فصل چهارم.....
۵۱	ایلام در دوره اسلامی.....
۵۲	ایلام در قرون نخستین اسلامی.....
۵۳	ایلام در دوره صفویان.....
۵۵	ایلام در دوره قاجاریه.....
۶۴	ایلام در دوره پهلوی.....
۷۵	فصل پنجم:.....
۷۵	آثار مکتوب.....
۷۶	سنگ نوشته ها و نقش برجسته ها.....
۷۷	الف) سنگ نبشته ها.....
۸۶	ج) نقش برجسته ها.....
۸۹	فصل ششم.....
۸۹	آثار غیر مکتوب.....
۹۰	ابنیه تاریخی و باستانی.....
۹۰	الف) بقعه ها.....
۹۰	سید صلاح الدین محمد.....
۹۲	بقعه بابا پیر محمد.....
۹۳	بقعه سید عبدالرحیم.....
۹۳	بقعه منصور ابوالحسن.....
۹۴	بقعه سید قطب الدین زید.....
۹۵	بقعه المهدی بالله.....
۹۷	بقعه سید عبدالله.....
۹۸	بقعه حاجی حاضر.....

- ۹۹..... بقعه جابر
- ۱۰۰..... بقعه پیر محمد
- ۱۰۱..... بقعه های نظام الدین و تاج الدین
- ۱۰۲..... بقعه عباس
- ۱۰۳..... بقعه زید بن حمزه الاکبر
- ۱۰۴..... بقعه بابا قاسم
- ۱۰۴..... بقعه باقر
- ۱۰۵..... بقعه جعفر
- ۱۰۵..... بقعه پیر حسین
- ۱۰۷..... بقعه پیر حمزه
- ۱۰۷..... بقعه سید عیسی
- ۱۰۸..... بقعه حاجی بختیار
- ۱۰۹..... بقعه سید محمد
- ۱۱۰..... بقعه بابا سیفالدين
- ۱۱۱..... بقعه مای صالح
- ۱۱۴..... بقعه سید ابراهیم
- ۱۱۵..... بقعه بی بی زینب
- ۱۱۶..... بقعه سید محمد
- ۱۱۷..... بقعه سید ناصر الدین
- ۱۱۸..... بقعه سید اکبر
- ۱۱۹..... بقعه عباس
- ۱۲۰..... بقعه سید فخر الدین
- ۱۲۰..... بقعه سید فلک الدین
- ۱۲۱..... بقعه سید اکبر
- ۱۲۲..... بقعه سید ابراهیم قتال

۱۲۲	بقعه سید محمد باقر
۱۲۴	بقعه صورت بانو
۱۲۴	بقعه عباس
۱۲۵	بقعه سید علی
۱۲۶	بقعه عباس
۱۲۶	بقعه سید محمد عابد
۱۲۷	بقعه سید محمد
۱۲۸	بقعه امام زاده سید حسن (ع)
۱۳۰	بقعه امام زاده علی صالح (ع)
۱۳۲	ب) تکایا
۱۳۳	ج) آتشکده ها (چهارتاقی ها)
۱۳۳	آتشکده کوشک
۱۳۴	آتشکده کلم
۱۳۶	آتشکده پشته ارشد
۱۳۷	آتشکده جولیان
۱۳۸	آتشکده هره قروش
۱۳۹	آتشکده چنگیه
۱۴۰	آتشکده سیاهگل
۱۴۱	آتشکده دره شهر
۱۴۲	چهارتاقی دو آوان
۱۴۲	چهارتاقی مامه زمان نرگسی
۱۴۳	چهارتاقی سفیدخانی
۱۴۴	چهارتاقی ورمیان
۱۴۵	چهارتاقی هیوند
۱۴۶	چهارتاقی هزارانی

- ۱۴۷ چهار تاقی مولاب
- ۱۴۷ چهار تاقی آبدانان
- ۱۴۸ چک دوستعلی
- ۱۴۹ (د) چمرگاه ها
- ۱۵۳ (ه) قلعه ها
- ۱۵۳ پشتقلعه
- ۱۵۵ قلعه انجیر
- ۱۵۶ قلعه هزاردر
- ۱۵۷ قلعه هزارانی
- ۱۵۸ قلعه جولیان
- ۱۵۹ قلعه سیاه گاو
- ۱۵۹ قلعه قلاتو
- ۱۶۰ قلعه سیس
- ۱۶۱ قلعه پنج برار
- ۱۶۲ قلعه لرغه
- ۱۶۴ قلعه والی ایلام
- ۱۶۵ قلعه ژاندارمری
- ۱۶۶ قلعه علیقلی خان
- ۱۶۶ قلعه اسماعیل خان
- ۱۶۸ عمارت فلاحی
- ۱۶۹ قلعه سرتنگ
- ۱۷۰ قلعه سیاهگل
- ۱۷۰ قلعه دیزگه
- ۱۷۱ قلعه گاومیشان
- ۱۷۲ تاق شیرین و فرهاد

۱۷۳	قلعه کلم
۱۷۴	قلعه آرشت
۱۷۵	قلعه خرمة
۱۷۶	قلعه درون
۱۷۶	قلعه چوار
۱۷۹	قلعه چکر بولی
۱۸۱	قلعه پور اشرف
۱۸۳	قلعه تسمه
۱۸۳	قلعه شاه نشین
۱۸۵	قلعه شیخ ماخو
۱۸۶	قلعه میر غلام
۱۸۸	قلعه میمه
۱۸۸	قلعه پیر دمی
۱۸۹	قلعه شهاب
۱۹۳	قلعه هیز در
۱۹۴	قلعه آسمان دوله
۱۹۵	قلعه نانوا
۱۹۷	قلعه و دژ بُرجگی (جی)
۱۹۸	قلعه واز بول
۲۰۱	سازه های تنگ شمشه
۲۰۲	قلعه تنگ شمشه
۲۰۳	قلعه هزار گره
۲۰۴	قلعه هیوند
۲۰۵	قلعه کلاوه
۲۰۷	قلعه جوق

۲۰۸	قلعه و کاروانسرای قالوه
۲۰۹	قلعه والی کنگان چم
۲۱۰	حمام و قلعه والی
۲۱۱	قلعه کلک
۲۱۲	قلعه جنگوله
۲۱۲	قلعه منصور آباد
۲۱۳	قلعه چرو زرد
۲۱۵	قلعه سام
۲۱۷	قلعه زربیان
۲۱۸	قلعه بان چگا
۲۱۸	قلعه باریکه
۲۲۰	قلعه کلاته
۲۲۱	عمارت عبدالحسین خان ابوقداره
۲۲۳	شهرها (ز)
۲۲۳	شهر جولیان
۲۲۴	شهر باخه نام
۲۲۶	شهر دیوالا
۲۲۸	شهر زرنه
۲۲۹	شهر درون
۲۳۲	شهر آرشت
۲۳۳	شهر لارت
۲۳۴	شهر باستانی بان جوار
۲۳۵	شهر صیمره
۲۴۲	شهر سیروان
۲۴۳	شهر چگا آهوان

مقدمه

واضح است که حوزه جغرافیایی هر کشور به وسیلهٔ علایم قراردادی (خطوط) ترسیم شده‌اند و با هویت ملی آن کشور معنا یافته‌اند. هویت ملی، عناصر و نمادهایی از قبیل: سرزمین، دین، آداب و رسوم، تاریخ، زبان، ادبیات، مفاخر و میراث فرهنگی را در خود جای می‌دهد. به عبارتی، هویت ملی از عوامل مهم انسجام، وفاق و همبستگی اجتماعی است. در هر جامعه، هر اندازه هویت ملی قوی‌تر و محکم‌تر باشد، آن جامعه همبستگی بیشتری خواهد داشت. اشاره شد که «مفاخر» یکی از عناصر هویت ملی است. بنابراین، شخصیت‌ها و فرزندگان برجسته‌ای مانند: فردوسی، حافظ، سعدی، عطار، مولوی، خیام، امیرکبیر و... هویت هر ایرانی، در هر جای دنیا به حساب می‌آیند. چون هویت ملی در تعیین سرنوشت جامعه مؤثر است، نسل بعدی برای بازتولید هویت خود، به پایه‌ها و نهادهای هویت ملی در سطوح «جزء» و «کلان» نیاز دارد. از این‌رو، شناسایی نخبگان و هنرمندان بزرگ استان به مثابهٔ نماد و پایه در سطح جزء- (استان)، برای تحکیم هویت ملی لازم و ضروری به نظر می‌آید. در اینجا باید به یک نکتهٔ مهم اشاره شود که وقتی سخن از نخبگان به میان می‌آید، حتماً معیارها و دلایلی برای اثبات این نکته وجود دارد و مردم در هر سطح - کلان یا جزء - با تکیه بر آن معیارها می‌توانند چنین افرادی با ویژگی‌های منحصر را به عنوان «نخبه»، «مشاهیر» یا «مفاخر» بپذیرند. حدود پنج دهه از ارتقای استان نخبه‌پرور ایلام به سطح یک استان- مهم مرزی می‌گذرد. اگر چه عمر سیاسی برخی از استان‌های دیگر، کمتر از تاریخ ارتقای ایلام به سطح «استان» است؛ اما، در طول چهاردهم گذشته رشد و پیشرفت فرهنگ عمومی این استان‌ها بیشتر بوده است. آمار شاخص‌هایی نظیر کتابخانه‌های عمومی، سینماها، مؤسسات فرهنگی و هنری، ناشران، چاپخانه‌ها، کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد، مؤسسات قرآنی، انجمن‌های فرهنگی و هنری و... نشان می‌دهد که استان ایلام نسبت به استان‌های هم‌سطح، در بیشتر این شاخص‌ها از قافلهٔ رشد و

پیشرفت عقب مانده است. یکی از شاخص‌هایی که مغفول مانده و بیشتر به چشم می‌آید، عدم شناسایی و معرفی مفاخر «برترین‌ها»ی حوزه فرهنگ و هنر است. از سویی، متأسفانه دنیای پر زرق و برق و فریبنده امروزی، ذوق و علاقه به آگاهی از زندگی پیشینیان و تاریخ سرنوشت آنان به ویژه آثار به جای مانده از نیاکانمان را کاهش داده و به سوی جذابیت‌های ناپایدار و بی‌ریشه هدایت نموده است؛ به گونه‌ای که اغلب مردم کمتر با تاریخ و سرگذشت نام‌آوران و مشاهیر این مرز و بوم و فراز و فرودهای تاریخ آن آشنا هستند. بی‌گمان، مطالعه سرگذشت دلاوری‌ها و پایداری‌های مردم در برابر زورگویی‌ها و نافرادی‌ها در مواجهه با تجاوز بیگانگان به این قطعه از خاک میهن، شکست‌ها، تلخ‌کامی‌ها و مرارت‌های ناشی از هجوم و حشانه بیگانگان، شادی ناشی از فتح و پیروزی‌ها بردشمنان استان مرزی ایلام، زمینه ساز آگاهی‌بخشی و تلاش برای جبران عقب ماندگی‌ها و رشد و پیشرفت آن است. اگر اغلب مردم با روح فرهنگ و تمدن و آثار گذشته استانمان آنگونه که باید آشنا نیستند، تعجب ندارد؛ زیرا در طول چهاردهه گذشته - جز محققان و پژوهشگران - آثار تاریخی کمتر در کانون توجه مسئولان تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر برای معرفی به مردم بوده است. بدون تردید، آثار به جای مانده از قبیل: بناهای تاریخی، قلعه‌ها، ظروف سفالی، ابزار و آلات جنگی و... و مطالعه دستنوشته‌ها و سنگ نگاشته‌ها درباره شیوه زندگی، ساخت و نوع استفاده از آن‌ها، ما را با دنیای گذشته پیوند می‌دهد و بخش‌هایی از راز نهفته در دل خاک را برایمان بازگو می‌کند. به قطع و یقین، کم‌توجهی به تاریخ، فرهنگ و تمدن زادگاهمان به مثابه جزء کوچکی از خاک پاک میهن، نسل‌های بعدی را از گذشته خود دور و در نتیجه بی‌هویت می‌نماید. بنابراین، آثار تاریخی، حامل پیام‌هایی است که باید آنها را ببینیم، مطالعه کنیم و بیاموزیم که چگونه به اتفاق، از آنها مراقبت کنیم و امانت‌وار به نسل‌های بعد بسپاریم. در این تحقیق، طبق «دستورالعمل انجمن آثار و مفاخر فرهنگی کشور» و در چار چوب موازین علمی نسبت به شناسایی، انتخاب و

معرفی آثار و مفاخر فرهنگی و هنری استان ایلام اقدام شده است. ذکر این نکته لازم است که: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی کشور، پاییز ۱۳۰۱ خورشیدی به همت گروهی از رجال دانشور و علاقه‌مند به آثار تاریخی و حفظ آن و با هدف «ازدیاد علاقه عامه به آثار قدیم تاریخی و علمی و صنعتی ایران و به منظور نگاهداری صنایع مستظرفه و صنایع دستی و حفظ سبک و شیوه قدیم آنها» تأسیس شده است. انجمن در بدو تأسیس مکان مشخصی نداشته و هر بار در خانه یکی از اعضای مؤسس تشکیل می‌شده است. از این رو، سال ۱۳۴۶ هـ. ش خانه قدیمی و بزرگ حسین پاشاخان ملقب به امیربهدار، وزیر دربار مظفرالدین‌شاه واقع در محل معروف به سر پل امیربهدار که به «حسینیۀ امیربهدار» معروف بوده، با حدود سه هزار مترمربع وسعت، جهت استقرار انجمن آثار ملی خریداری شده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و ایجاد بستر مناسب دینی و فرهنگی مبتنی بر تعالیم اسلام، شورای عالی انقلاب فرهنگی، اساسنامه جدید «انجمن آثار و مفاخر فرهنگی» را در سال ۱۳۶۶ هـ. ش و متمم آن را در سال ۱۳۷۳ هـ. ش به تصویب رسانده است.

شعبۀ استانی انجمن، اواخر بهمن ماه ۱۳۹۵ در ایلام تشکیل شده و در چارچوب مأموریت‌های محوله اهدافی مانند: شناسایی و معرفی عالمان و متفکران عرصۀ فرهنگ، دانش، هنر و تمدن اسلام و ایلام؛ انتشار آثار ارزنده عالمان و متفکران عرصۀ فرهنگ، دانش، هنر و تمدن اسلام و ایلام؛ تهیه و انتشار زندگینامۀ عالمان و متفکرانی - که در اعتلای فرهنگ و تمدن اسلام و ایلام منشأ اثر بوده‌اند، دنبال کرده است. اقداماتی نظیر: بزرگداشت شخصیت‌هایی مانند: شاعر حماسه‌سرای استان، زنده‌یاد ولی محمد امیدی (۱۳۹۲)؛ محمدرحیم‌خان کرد در شهرستان آبدانان (۱۳۹۴)؛ زنده‌یاد علی‌شاه‌خان حیدری‌زادی در شهرستان چرداول (۱۳۹۶)؛ زنده‌یاد پروفسور محمد عبداللہی در ایلام (۱۳۹۷) را به عمل آورده و طبق اولویت‌ها و ویژگی‌های عمومی، مفاخری از این دست، شناسایی و معرفی شده‌اند. بی‌گمان، تدوین آثار و مفاخر

فرهنگی و هنری استان در راستای تحقق یکی دیگر از اهداف شعبه استانی انجمن است. چون برای انجام هر پژوهش براساس موضوع، شیوه مناسبی انتخاب می شود، در این تحقیق، نوعاً از روش مطالعه کتابخانه‌ای، بررسی متون علمی، تحقیقات پژوهشی، نتایج کاوش‌های میدانی و گزارش‌های باستان‌شناسی استفاده شده است. مطالعه و بررسی‌ها نشان می‌دهد، از دهه ۱۳۶۰ به این سو، به تدریج تحقیقات زیادی در حوزه باستان‌شناسی و آثار تاریخی انجام شده است؛ ولی، پژوهشی کل‌نگرو جامع مانند تحقیق پیش‌رو صورت نگرفته است. ۲۲۴ اثر تاریخی متشکل از سه گروه به شرح زیر:

– آثار مکتوب (شامل: ۱۱ سنگ نوشته و یک نقش برجسته)؛

– آثار غیر مکتوب (شامل: ۴۲ بقعه، چهار تکیه، هفده آتشکده «چهار تاقی»، هشت چمرگاه،

۵۹ قلعه، هجده شهر، سه پل، هفت محوطه و ۴۱ تپه)؛

– سازه‌های آبی (شامل: هشت قنات، دو تونل، یک کانال، یک سد انحرافی و دوازده

آسیاب) جامعه آماری پژوهش را تشکیل می‌دهند. محدوده زمانی پژوهش به آثار دوران باستان تا پایان دوره قاجاریه و محدوده مکانی آن به استان ایلام منتهی می‌شود.

لازم به ذکر است، هم‌زمانی پروژه با شیوع ویروس کرونا در استان و رعایت پروتکل-

های بهداشتی با هدف قطع زنجیره بیماری، در «زمان نبودن» و کندی انجام پژوهش بی

تأثیر نبود و کار تحقیق و تدوین آن را به تأخیر انداخت. به هر حال، درون‌مایه دفتر

نخست از دو بخش تشکیل شده است. بخش یکم شامل: چهار فصل اول، دوم، سوم و

چهارم، حاصل مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای به شرح زیر است:

– ایلام در دوران باستان (دوران قبل از تاریخ، دوران باستان، آریایی‌ها و پیشینه آن‌ها،

آریایی‌ها و فلات ایران)؛

– فرهنگ و تمدن ایلامیان (وجه تسمیه ایلام، جغرافیای ایلام باستان، نژاد ایلامیان، هنر-

ایلامیان، زبان ایلامیان، خط و کتابت ایلامیان و فرهنگ و تمدن ایلامیان)؛